

СРБИЈА И ГЕОПОЛИТИЧКЕ КООРДИНАТЕ НЕООСМАНИЗМА (1)

Кошуља ближа од капута

Садашња државна политика Турске могла би се дефинисати као корпоративни, великодржавни неоосмански национализам, с мање или више израженим елементима (пан)туркизма. Уз здрави реализам, и са таквом Турском требало би у максимално могућој мери развијати билатералне односе и односе унутар регионалних концепата. Међутим, нема сумње да од трију средишњих балканских држава — Србије, Грчке и Бугарске — и од квалитета њиховог органског међуодноса, зависи просперитет и стабилност читавог региона европског Југоистока

Пише: проф. др Дарко Танасковић*

Са становишта трајног државно-националног интереса, за сваку државу су, поред односа с „великим силама” или центрима светске моћи и међународним организацијама, које им добрим делом данас служе и као својеврсни сервис, витално важне везе с непосредним окружењем, то јест суседним земљама. Одговорна и озбиљна спољна политика на односе са суседима гледа као на један од својих трајних приоритета, поготово ако у њима има знатнијих поремећаја и/или уколико је регионална позиција

дате земље краће или дуже време неповољна. Верујем да је свакоме јасно да уређивање односа с непосредним окружењем, а то значи и у њему, мора бити предмет усредсређене бриге југословенске спољне политике и у непосредно предстојећем времену. Уосталом, не каже народ случајно да је „кошуља ближа од капута”. Премда се разложно може приметити да логика „новог светског поретка” умногоме релативизује ову, као и многе друге традиционалне народне мудрости, уверен сам да је тако више пута могло изгледати и раније, па и у новијој историји, у сучељавању с привидно и привремено неодољивим налетима „нових поредака”, после чега су се капути народу мењали, а кошуља у битноме остајала вазда иста. С друге стране, пак, да се на ветрометини не би озебло, није препоручљиво дуже стајати само у кошуљи, већ се на време побринути и за капут, ако је могуће не онај сасвим конфекцијски, већ шивен по мери, у складу, неизбежно, с главним линијама владајуће моде. То није лако, а и кошта...

С обзиром на то да ћемо се посебно бавити Турском, методолошки је нужно унети и једно разјашњење у вези с коришћењем одређења „суседне земље”. Турска, наиме, није непосредно суседна земља Србији/Југославији, а ми ћемо је ипак посматрати као такву, у чему се, поред осталог, јасно исказује значај који осећамо да је ова држава имала и да има за нас, као и свест о томе да је политика према суседима, услед регионалне и глобалне међуповезаности и међузависности, данас можда више него икад неминовно и регионална. Присећам се, у вези с овим, једне готово анегдотске, али веома поучне ситуације. Изузетно успешни (углавном на уштрб југословенских интереса) министар иностраних послова Турске Хикмет Четин изјавио је једном приликом, у пуном јеку југословенске кризе, да се велико занимање његове земље за све што се догађа на југословенском простору може легитимно објаснити, и оправдати, чињеницом што је Југославија „суседна земља, с којом Турска, додуше, нема заједничку границу”. Ова изјава је код нас протумачена као цинична до дрскости, па се размишљало и о званичном протесту. Неко се, ипак, досетио једноставне очигледности да се Турска, у оквиру организационе схеме нашег СМИП, и традиционално и актуално „води” у оквиру Дирекције за суседне земље! Основа за протест, што не значи и за оправдану љутњу, тиме је обеснажена, а Турска је и данас у надлежности исте Дирекције. Ствар би се, можда, могла изменити успостављањем Дирекције за Југоисточну Европу (пошто је лепо и тачно геоисторијско одређење „Балкан” у овом тренутку у спољној политици само колоквијално употребљиво), с тим што би се, унутар ње, евентуално формирао Одсек за суседне земље. У сваком случају, Турска остаје наш „сусед без заједничке границе”.

НЕДЕКЛАРИСАНА ПЛАТФОРМА ТУРСКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ

Како овом приликом не би било умесно исцрпније дијахронијско и синхронијско разматрање свих саставница садашње државне политике Турске, задовољићу се њеном неопходном радном дефиницијом, свестан да она до одређене мере из видокруга вероватно испушта и понешто битно. За потребе теме којој је посвећен овај прилог, та дефиниција би могла гласити: **корпоративни, великодржавни неоосмански национализам, с мање или више израженим елементима (пан)туркизма**. Ово делује прилично сложено, али реч и јесте о сложеној и слојевитој појави коју није могуће једноставније одредити, а да се нека од њених важних компонената не изостави.

У структури унутрашње и спољне државне политике Турске, значајно место припада феномену који одређујем као **неоосманизам**. Мислим да није погрешно констатовати да је неоосманизам матични, одређујући чинилац недеklarисане реалне платформе спољне политике савремене Турске, која се систематично и интензивно спроводи од почетка деведесетих година, са стратегијским циљем обнављања, на новим основама и у измењеним формама, сфере утицаја на просторима Југоисточне Европе, Кавказа и, делом, Блиског истока, који су својевремено улазили у састав Османског Царства.

У досадашњим, а посебно новијим геополитичким разматрањима код нас, улога турског фактора није превиђана, али ни шире разматрана, сем у оквиру указивања на „исламску опасност”, „јачање исламског фундаментализма”, као и на америчке планове у региону. То је, разуме се, сасвим прихватљиво и има упориште у стварности, али је, у равни осмишљавања, планирања и конкретизовања спољнополитичког прилаза, одвише уопштено, па стога и недовољно операционално. Подсетићу, овом приликом, поред осталог и ради остваривања потребног континуитета, на нека мишљења о овој теми у веома садржајном зборнику Института за геополитичке студије *Геополитичка стварност Срба* (Београд, 1997), који садржи радове са округлог стола „Српски народ у новој геополитичкој стварности”.

ПРЕРАНО ОТВАРАЊЕ КАРАТА

Већ у згуснутом уводном излагању, указујући на „главне геополитичке промене у непосредном окружењу српског етничког простора”, др Радован Радиновић не пропушта да одговарајућу пажњу посвети и исламском фактору. Он, уз остало, наглашава да исламска сфера утицаја изразито негативно делује на укупни геополитички положај целине српског народа, јер се управо преко тога простора остварује „нови геополитички поход ислама на Европу”. Речени негативни утицај испољава се, по Радиновићу, посредно и непосредно, а као један од његових битних генератора наведена је и „геостратешка улога Турске у стратешким пројекцијама великих центара моћи на Балкану”, при чему се првенствено има у виду подршка САД амбициозном враћању Турске у Југоисточну Европу (вид. стр. 28-29).

Запажања изразито подстицајна за развијеније и продубљеније истраживање саопштава др Смиља Аврамов. Она у прилогу „Положај Срба у геополитичким замислима великих сила” на срећан начин нијансира смисао америчке подршке јачању улоге Турске на Балкану, увођењем податка о дубокој забринутости коју је у америчком Министарству иностраних послова изазвала нота Турске упућена САД крајем јула 1991. године, где је званична Анкара изразила *посебан* интерес за сукоб у Југославији, нарочито за БиХ, где *муслимани представљају највећу верску заједницу*.

Др Смиља Аврамов је, тако, упутила на потребу уочавања димензије аутохтоног турског државно-националног интереса „под кишобраном” улоге у реализовању регионалних планова Вашингтона. Она ту димензију с разлогом види као неоосманизам: „Насупрот томе, Турска је у рату против Југославије сагледала могућност за остварење сопствених националних амбиција и враћање некадашњег *османлијског сјаја*”.

Као илустрацију, др Смиља Аврамов наводи изјаве тадашњег председника Турске Тургута Озала, који је XXI век предодредио као „век Турске”, с „турском хемисфером од Јадрана до Кинеског зида” (вид. стр. 46-47). Премда су о евроазијском простору „од Јадрана до Кинеског зида”, чија „спојница и срце” нова велика и јака Турска треба да постане, повремено доцније, као ехо Озалове пароле, јавно говорили и неки други високи турски званичници, укључујући и његовог наследника Сулејмана Демирела, та реторика је ипак смирена, па и напуштена и критикована, јер је схваћено да прерано и на узнемирујући начин за многе открива крајње турске амбиције, што би се могло показати као вишеструко контрапродуктивно. У суштини, међутим, линија спољне политике коју је инаугурисао полетни, али и реалполитички крајње прагматични Озал није напуштена, па је свакако корисно подсетити на време и околности кад су јој и од стране кога су јој у актуалној фази обновљени османски темељи.

АМЕРИЧКИ И НЕМАЧКИ ПРИСТУП, РАЗЛИКЕ

У контексту разматрања политике „великих сила против српског народа”, на место и улогу Турске указао је и Драгош Калајић, посебно апострофирајући, и то одвојено (што је важно!), немачки и амерички приступ улози Турске у региону Југоисточне Европе, али и шире. Он разложно упозорава, с једне стране, на „двосмислени однос немачке спољне политике према Турској”, њен отпор притисцима Вашингтона да Турска буде примљена у ЕУ, али и паралелно настојање да се она некако ипак веже за Европу, док, с друге, уочава знаке да би „област под некадашњом управом османских Турака” могла постати „срце америчке треће империје” (вид. стр. 68-69). Овим је јасно указано на америчку подршку недеklarисаној неоосманистичкој спољнополитичкој стратегији и доктрини савремене Турске, која је, упркос обострано евазивној реторици, евидентна. Додајмо да се, ту и тамо, јављају и сасвим недвосмислене прогнозе да би Турска, после распада СССР и СРЈ, могла постати државотворни пол добровољног окупљања за „независне заједнице” настале на рушевинама ових двеју федерација. То не би било, како у турском дневном листу *Türkiye* (5. октобра 1996) објашњава познати амерички експерт за „осетљиве зоне” Грахам Фулер, „ново Османско Царство, али би, на пример, народи којима је некада то Царство управљало могли пожелети да постану делови овакве федерације”.

У зборнику *Геополитичка стварност Срба*, др Мирољуб Јевтић пише о „пантурцизму и српском народу” (вид. стр. 145-155), при чему јамачно у виду има *пантуркизам*

, пошто је под турцизмом уобичајено подразумевати лексички османизам, тј. реч позајмљену из османског турског језика. Подсећам да је „мање или више изражени (пан)туркизам” једна од компоненти матрице на којој почива државна политика савремене Турске, а коју сам на самом почетку овог саопштења покушао да радно дефинишем. Премда мислим да се пантуркизам по дефиницији не може изједначавати с панисламизом, Јевтићево настојање да се из вида не изгуби контроверзна исламистичка димензија актуалног пантуркизма начелно је корисно (видети раније објављени напис, с позиција блиских Јевтићевим, јерменског аутора Б. Симоњана „The policy of Pan-Turcism used as an ideologycal weapon”, *Relations — Serbian Literary Magazine*, 3-4, 1995, 399-409).

ИСЛАМСКО ПОЛИТИЧКО ВРЕМЕ И ЕСХАТОЛОШКА ОБЗОРЈА

Са становишта наше теме, истакао бих и сажету формулацију из текста др Јована Илића „Балкански геополитички чвор и српски етнички простор”: „Такође, САД свој стратешки утицај на Балкану остварују и преко својих држава посредника — у првом реду Турске, чиме се потпомаже нови поход ислама на Балкан и ка Европи” (вид. стр. 430).

Одабраним наводима могли би се из зборника Института за геополитичке студије прикључити још неки, а наравно и потврде из других домаћих извора, али верујем да је и претходно довољна поткрепа тврдњи да пажњи наших стручњака за геополитику и међународне односе улога Турске у збивањима на Балкану, а посебно на простору претходне Југославије, није промакла. Другим речима, овим прилогом немам претензију да откријем нешто ново, већ да се зложим за то да се досад остварени општи увиди тематско-аналитички конкретизују, развију и продубе на, условно речено, обавезнији начин, у светлу потребе перспективног осмишљавања, планирања и реализовања спољнополитичког постављања Србије и Југославије према регионалном ангажовању Турске, како у стратегијској пројекцији, тако и тактичкој операционализацији.

Установили смо, наиме, да се Турска у радовима наших експерата првенствено види као „регионални повереник САД”, што је несумњива ствар, а и као носилац новог исламског похода на Балкан, односно Европу. О овој улози Турске може се дискутовати, при чему је претпоставка извођења ваљаних закључака претходни договор о томе на којем се категоријалном нивоу предмет разматрања ситуира. Уколико се феномен доприноса садашње активне неоосманистичке политике Турске према и на Балкану посматра и анализира у цивилизацијској, панисторијској равни, па, ако хоћемо, и *sub specie aeternitatis*, мислим да нема сумње у то да јачање утицаја Турске у Југоисточној Европи, пошто је она муслиманска земља, премда за сада не и исламска држава, у крајњој инстанцији доприноси снажењу ислама у односу на не-ислам. У исламу и за исламску светску мисију политичко време се мери стотинама годинама, па и читавим миленијумима, што је недостижна предност сваког људског деловања (индивидуалног и колективног) с поверењем загледаног у есхатолошка обзорја. Ту, дакле, спора не може бити, како би неки желели да представе. Не треба се исцрпљивати у доказивању да кроз политичко деловање сваке муслиманске државе или организације, без обзира на све појавне

привиде и различите епохалне и локалне реализације, проговара, понекад и превасходно, вечна мисија исламизације света. Ту истину свако ко озбиљно и одговорно размишља о друштвеним и политичком појавама у исламском свету једноставно мора имати на уму и узимати је, као константу, у обзир. Стално само на њој, као на свеобјашњавајућој, инсистирати и понављати је у свакој прилици, беспредметно је, па и штетно, јер онемогућава формулисање било каквог конструктивног одговора на конкретне видове „исламског изазова” у политичкој сфери, сем опредељивања за „крсташки рат” против „џихада”. Уверен сам да је више него јасно како непрестано врћење у том зачараном кругу концепцијски нашој спољној политици у наступајућем периоду, свакако сложенем и захтевном, не може понудити било какву практичну и продуктивну платформу за суочавање с регионалном реалношћу, а специфично за парирање све амбициознијем наступању Турске.

ПРЕПОЗНАТИ КОНТИНУИТЕТ У ДИСКОНТИНУИТЕТИМА

Знајући, дакле, и не заборављајући, да Турска јесте „регионални повереник” САД и да њено напредовање значи, поготово на дужу стазу, *ipso facto*, и напредовање ислама, морамо учинити корак даље, у смеру на који су упутиле и неке идеје наших научника које смо у овом прилогу цитирали. Пошто ће се наша држава и њена спољна политика током следећих година суочавати с изразито поливалентном и протејском Турском која, уважавајући тенденције у процесима и односе снага на глобалном и регионалном плану, све могуће „улоге” које су јој историја и савременост намениле осмишљава и настоји остварити у функцији свог, а не примарно туђег државно-националног интереса, нужно је изградити приступ који ће, пре свега, уважавати ту капиталну чињеницу. Треба, да тако кажем, сагледавати Турску у свим релевантним дијахронијским и, нарочито, синхронијским контекстима, а не задовољити се тиме да се постојање одређених контекста само илуструје случајем Турске. У свом вероватно последњем интервјуу, наш угледни познавалац балканских прилика проф. др Момир Стојковић разложно је, премда не и сасвим доречено, изразио неслагање с онима који тврде да Анкара... на Балкану води политику „која произлази из фундаменталистичке концепције светог рата”, јер је она данас „колонија САД и мора да чини оно што је у интересу Вашингтона”, док је „друга ствар то што влада у Анкари користи прошлост да би постигла своје циљеве... као регионална сила и то више пропагандно него суштински” (вид. „Непријатељ мог непријатеља”, разговор проф. др Момира Стојковића с Војиславом Лалићем,

Дуга

, 1723, 9-22. октобар 1999, 27-28). Мени се, међутим, чини да су пропаганда и суштина у овом случају

суштински

усклађене.

Да би целокупно промишљање било од почетка смештено у адекватни концептуални оквир, држим да је важно схватити како је најновија фаза активног турског постављања према Балкану заправо епохални израз континуитета великодржавне идеје и политике Турске у измењеним приликама на светском и регионалном нивоу. Разумети унутрашњу логику политике Турске, као и политике већине великих држава с дугом државном традицијом и значајном светском улогом током дужих историјских периода, значи управо препознати континуитет у дисконтинуитетима, не апсолутизујући константно у покушају објашњавања варијабилног, али га и не губити из вида пред диктатом и наметљивошћу савремено појавног.

БАЛКАН КАО „ДЕО ТУРСКОГ ИДЕНТИТЕТА”

У случају Турске, унутрашњи континуитет у драматичним дисконтинуитетима одржава се, као нека моћна понорница, на веома карактеристичан, готово парадигматичан начин. Иако им је научни дискурс претежно све до данас обележен задатом „политичком коректношћу”, која је дуго, од Ататуркове револуционарно радикалне модернизације и раскида с османском прошлошћу и њеним симболима, за рачун афирмисања и величања тог дисконтинуитета, налагала потискивање реторике континуитета, поједини турски аналитичари у последње време и сами почињу уважавати његово постојање. Тако, на пример, ангажовани политиколог Шулe Кут, стручно, иначе, наглашено заинтересована за Балкан, желећи да пружи „кључеве за разумевање спољне политике Турске након завршетка *хладног рата*”, констатује да се, „другим речима, у погледу суштине, *нова* спољна политика Турске баш много и не разликује од старе”. Реч је, према њеној дијагнози, о томе да је, захваљујући „измењеној политичкој географији” од деведесетих година (поново — Д. Т.), постало могуће латентну поливалентност (*çokyönlülük*

) бића турске државе превести „из реторике у праксу” (вид. „Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahtarları”, у зборнику

En Uzun Onyıl

, Истанбул, 1998, 57-58). А „поливалентност” у случају Турске подразумева и њену истовремену припадност исламској, општетурској сфери, као и османско наслеђе...

Иако, дакако, одбацују постојање „неоосманизма”, сами турски релевантни геополитички извори, укључујући и званичне, имплицитно потврђују његову актуалност. Један свакако добро обавештени функционер Министарства иностраних послова Турске, начелник Дирекције за Балкан (и даље се тако зове!) Унал Чевикоз, констатовавши, као и Шулес Кут, да се „политичка географија Балкана изменила”, овако образлаже изострен турски интерес за јужно полуострво Европе: „Мислим да, с тачке гледишта Турске, постоји више разлога због којих се Балкан посматра као изузетно важан регион. Прво, Турска је вековима дубоко укључена у сва збивања у овом региону. Он је део турског идентитета, тако да постоји веома снажан осећај припадности овом простору. Друго, милиони Турака имају своје корене на Балкану... А, с друге стране, постоје и они с турским пореклом у самим балканским земљама. Балкан образује (географски) континуитет између Турске и Западне Европе, којој Турска, како чврсто верује, припада. Морамо додати и трећи разлог: најбржа и најкраћа веза с Европом пролази овим регионом, у домену транспорта, саобраћаја, туризма, трговине и протока идеја” (вид. „The Balkan Connection”, *Turkey at the Treshold of the 21th Century*, Анкара, 1998, 121-122).

РУМЕЛИЈА НА РАСКЛАПАЊЕ

Ако се анализира на нивоу „дубинске структуре”, троделно сведена Чевикозова аргументација, која верно одражава званични турски дипломатски дискурс о Балкану, чврсто је легитимацијски ослоњена на засаде османске прошлости, иако османлије, наравно, изричито не спомиње. Прво, каже се да је Турска вековима присутна у прошлости региона, а зна се у ком се државном облику то присуство остваривало. Људски производ и последица османског вишевековног присуства у Румелији, што је старо име за балканске провинције Царства, јесу и милиони турских држављана с коренима на Балкану, као и припадници балканских муслиманских заједница, како оних

етнички аутохтоних (исламизовани Словени, Албанци...), тако и малобројнијих етнички турских (на КиМ, у Македонији, Бугарској, Грчкој, Румунији...).

Видимо, дакле, да се легитимитет за посебно ангажовано („заинтересовано“) *савремено* спољнополитичко наступање према једном региону тражи и налази у чињеницама његове

прошлости

, за које се сматра да га оправдавају. То би, наравно, са становишта међународног права и односа међу модерним државама, морало бити оцењено као произвољно и неодрживо, али је тим не мање, у случају Турске, реално и мотивацијски делотворно. Морамо се сродити с идејом да је континуитет у бити експанзионистичког кретања према Западу трансисторијски, дубински замајац у матичном току турске спољне политике, нешто што се тамо осећа као неупитно и саморазумљиво, што не подлеже преиспитивању, већ, евентуално, само привременом потискивању. Међутим, како је реч о кретању, о динамичном процесу, важан део мотивације за окретање Балкану своје логично извориште налази, како тек на крају истиче и Чевикоз, у комуникацијским консидарацијама (=Балкан као капија Европе и коридор свих главних путева према њој), што је трајно отворени маневарски простор за политику према Турској. Пошто је данас било какав покрет класичног, војног запоседања веће територије других држава незамислив, трајни турски интерес за сваковрсни транзит преко Балкана, па и Србије, константа је која битно утиче на уобличавање и тактичко прилагођавање њене спољне политике према земљама Југоисточне Европе. Поједностављено, ми смо Турцима били и јесмо на путу, што има своје лоше, али и добре стране... Турака ће на нашим друмовима, супротно прижељкивању народне песме, на овај или онај начин, увек бити, а нашој је мудрости и умешности задато да их примимо, спроведемо и испратимо у миру, без превелике штете, уз оптималну меру обостране користи, а по могућности и задовољства. То није лако, али ни немогуће...

<

(Овај текст је први део саопштења поднетог на научном скупу „Стратешки државни интереси Србије у XXI веку“, одржаном октобра 2000. године на Фрушкој гори. Први пут га објављујући данас, седам година касније, указујемо на то да су сви ставови изречени у њему остали потпуно актуелни, што је плод ваљаности и компетентности ауторових увида, али и константи у разматраним питањима. Приређивање и опрема текста: НАЦИЈА ПРЕС. У следећем броју: Три колосека српске спољне политике према Турској)

